

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

A „kongó” nevű pénz forgalma Kecskeméten

A gazdasági és a társadalomtörténeti kutatások egyik fontos feltétele, hogy a vizsgált időszak pénzeit, azok elnevezését értékének alakulását minél pontosabban ismerjük. Éppen ezért a kiváló kutatók sora fáradozott, évtizedeken át, hogy feltárja az egyes korok pénztörténetét. Eredményeik ellenére még ma is bukkanunk egy-egy fehér foltra, illetve kisebb-nagyobb bizonytalanságra. Bár a leghosszabb és az egyik legjelentősebb függetlenségi küzdelmünk, a Rákóczi-szabadságharc, közel másfél évszázad óta újból és újból a kutatók és a közvélemény figyelmének körébe került, történetének, így gazdagságtörténetének is több részlete máig sincs kellően feltárva.

Magyarországnak a 16. században történt három részre szakadása után egységes közigazgatásával együtt megszűnt az egységes pénzrendszere is. A későbbi évtizedekben külföldi pénzek behozatalát és elterjedését az ismételt óvintézkedések és tilalmak sem tudták megakadályozni. Különösen sokféle pénz került forgalomba a hódoltság területén a 17. század utolsó harmadában. A törökellenes felszabadító háborúk alatt Kecskeméten és környékén tovább nőtt a külföldi pénzek száma. A kialakult pénzügyi bizonytalanság több-kevesebb módosulással egészen a Rákóczi-szabadságharc végéig tartott. A váratlanul felbukkant pénzek révén tág tere nyílt a különféle népi elnevezés létrejöttének. Ugyanis e legtöbbször találó ragadványnevek nagyban segítettek a hasonló értékű vagy hasonló formátumú pénzek megkülönböztetését. Országszerte az egyik legismertebb népi eredetű pénznév a kongó lett.

A Révai Nagy Lexikona szerint: „Kongó másként libertas, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt veretett rézpénz . . .”, melynek eleinte volt forgalmi értéke. „Később azonban hamis pénzverők tömérdek kongóval árasztották el az országot. 1710-ben már kb. 11 millió kongó volt forgalomban.”¹

A Magyar nyelv értelmező szótára szerint: „II. Rákóczi Ferenc rendeletére rézből vert pénz.”² Hasonló meghatározást ad az Új magyar lexikon is, amely szerint a libertas: „II. Rákóczi Ferenc rézpénze [. . .] fokozatos értékcsökkenés miatt *kongónak* is neveztek.”³

A szótárak készítői érthető módon megállapításukat a szakirodalomból merítették. A magyar polgári történetírás a kongó kifejezést valóban a rézpénznek, a libertasnak szinonímjaként használta. Marxista történetírásunk még adós e függetlenségi harcunk pénztörténetének teljes feltárásával. Azt azonban megfigyelhetjük, hogy a kongó kifejezést a legritkábban használják az e korrall foglalkozó történeteseink. Helyette általában a rézpénz, esetenként a libertas kifejezést alkalmazzák.

Egyértelmű, hogy e *népi* eredetű pénznév egy kevésbé értékes pénznek jelzője, majd később önálló neve. Azonban éppen hangutánzó jellege tette lehetővé, hogy vidékenként más és más pénzhez kössék, mást és mást érthessenek rajta. Az sem vitás, hogy a történelmünkben tájékozott emberek a kongón eddig a Rákóczi-szabadságharc kényszerpénzét, a libertast értették. A Kecskeméten fennmaradt adó- és számadáskönyvek feljegyzései azonban megingatják ennek az értelmezésnek kizáróla-

¹ XI. kötet, 848. A „kongó” elnevezés valójában szinte minden rézpénzre alkalmazott megkülönböztetés, mivel az ezüst- és az aranypénzektől eltérő anyaga és nagysága miatt a rézpénz azoktól eltérő, mélyebb hangot keltett. Itt kell köszönetet mondanunk *Huszár Lajosnak*, aki szakmai tanácsaival, korrekcióival sokban hozzájárult ezen közlemény végső megfogalmazásához.

² IV. kötet, 304.

³ IV. kötet, 377.

gosságát és egyértelműségét. Itt ugyanis már jóval a függetlenségi harc kirobbanása előtt, a 17. század legvégén gyakorta találkoznak kongóval, illetve a kongó garassal. Első alkalommal 1698-ban tűnt fel. Az 1699-es nyilvántartásokban pedig már sokszor fellelhető e kifejezés. Valószínű, hogy ezt az elnevezést már évek óta használta a város lakossága, ha a nótárius az adó és a számadáskönyv tisztázataiban elég gyakran alkalmazta. 1699-ben, amikor az előző év bevételével számolt el az egyik tisztségviselő, a következő összeget adta át megbízatásának letelével:

„Primo lengyel sustak pénz ⁴	53 tall.
2-do császár tall. ⁵	25 tall.
3-o kongo garas ⁶	60 tall.
4-o m[áriás] garas hatával ⁷	437 tall.” ⁸

Ugyanebben az évben felfektetett adólajstromban az alábbi bejegyzést találjuk: „Azon említett portioban elvitt pénz közül ki egy fejű, ki két fejű sasos császár talléra . . . numero 12, melyeket a német officer 7-7 kongo garásával különben nem vett el tőlünk, mi pedig a szegénységtől 8-8 kongo garasban vettük el. Lett ezért kárunk tallér numero 2”. Valamivel odébb: „80 arany facit 6 kongo garásával tall[ér] 213 és garas 2”.

Az adózók befizetéseinek nyilvántartásában sem ritka e kitétel. Kalocsa Jánosné 277 vadszáma után az adaját megadta . . . „Adaja hajlott a becsületes várasnál levő adósságra, melly adósságok egy-egy tallérát 6-6 kongó garassal számlálván kell defalkálni.”⁹

Ugyanazon adólajstromban található bejegyzések közül több tesz említést a kongóról. A vármegyének kifizetett 1000 rénes forint¹⁰ porció összegét a régi és még mindig gyakran visszatérő

⁴ E lengyel eredetű, ezüsttartalmú pénzzel forrásainkban Nagykőrösön 1640-től találkozunk. A század végén Kecskeméten is feljegyezték forgalmát. Értéke 12 dénár körül mozgott. Ld. még: *Huszár Lajos*: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. Numizmatikai Közöny, 1969–70.

⁵ Császár tallér vagy más néven imperiális tallér 1659-től azonos az osztrák tallérral. Ezen nagy és értékes ezüstpénz színsúlya korábban is nagyjából megegyezett a magyar tallérral, ezért csak ritkán különböztették meg a kettőt. 1659-től egységesen a tiroli pénzláb szerint verték mindkettőt. *Horváth Tibor Antal*: A tallér értékváltozásai 1542–1700 között. Numizmatikai Közöny, 1963–64. 26.

⁶ A garason, más néven öreg garason Kecskeméten és Nagykőrösön mást értettek, mint az ország nyugati részében. *Buza János* kimutatta, hogy az öreg garas azonos a 15 krajcárossal, melynek értéke a hódoltság idején jelentős változásokat mutatott, később 30 dénáros értéke állandósult. *Buza János*: Öreg garas. (A hódoltság utolsó évtizedeinek pénzforgalmához.) Történelmi Szemle, 1971.

⁷ Máriás garason az 1690-es évek derekától a 17 krajcárost értették, melyet 34 dénár értékben fogadtak el. E pénzzel később még bővebben foglalkozunk.

⁸ A felhasznált levéltári adat többsége a Bács-Kiskun megyei Levéltárból ered. Mindenekelőtt Kecskemét város Levéltárának e korszakból fennmaradt irategyütteseit használtuk fel. Amennyiben külön nem jelezzük, minden esetben innen származik az adat. Az egyes fondokat és állagokat természetesen megjelöljük. Itt kell utalnunk arra is, hogy az adókönyvek, adólajstromok többsége nincs paginálva, így a pontosabb jelzéstől az esetekben el kellett tekintenünk. 1510. Kecskemét város számvevőjének iratai, számadáskönyvek (később: 1510. Sz. k.) 62.

⁹ 1508. Kecskemét Város Adópénztárának iratai Adólajstromok (Később: 1508. A.) 1699. A vadszám a hódoltsági mezővárosokban fellelhető sajátos adónem, Az ún. számos jószág, a készpénz-vagyon és a malmok alapján vetették ki.

¹⁰ A rénes forint számítási pénz, melynek értéke ezekben az évtizedekben már 120 dénár, szemben a magyar forinttal, mely ugyancsak számítási pénz ekkor, de értéke 100 dénár. A dénár régi magyar ezüst aprópénz. *Horváth Tibor Antal* A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. Numizmatikai Közöny, 1959–60. 33. Az alábbi sorokban idézett átszámítások is igazolják, hogy a rénes forintot 120 dénárban számolták. A 2000, 180 dénár értékű számítási tallér 360 000 dénárt jelent. Ez osztva 3000-el, az eredmény 120, miként a 212 számítási tallér is (azaz 38 160 dénár) csak úgy lehet egyenlő 318 rénes forinttal, ha azt 120 dénárban számolták. Ugyanígy az 1066

szokásnak megfelelően más pénznemben is megadták az esetleges félreértés elkerülése végett az alábbi módon: „facit 6 kongo garassal tall. 666, gar[as] 4.” Majd alább: a Pestről limitált 3000 rénes forint „facit 6 kongo garassával tall. 2000, gar. 2.” A pozsonyi apácáknak a város 1699-re cenzusra 318 rénes forintot fizetett, mely „facit 6 kongo garassával tall. 212, gar. 2.” Kohári Istvánnak és Farkasnak ugyanez évi cenzusra 800 „formális” tallér helyett 1600 rénes forintot fizettek, mely „facit 6–6 tíz polturából álló kongo garassával számlált tallért numero 1066, gar 4.” E két földesúrnak ez évben fizettek még 190 magyar forintot, mely „facit 6 kongo garassával tall. 105, gar. 3, den. 10.”¹

Még az 1700, az 1701, és az 1702-es adólajstromokban is – egyre ritkábban ugyan, de – találkozhatunk a „kongó garas” megjelöléssel. Azonban nemcsak az adólajstrom vezetőjének feljegyzései között tűnik elélni e ragadványnev. A székbírák lajstromai sajnos gyéren maradtak ránk, így e célra az 1700-as évet megelőző feljegyzéseket nem tudtuk vállatára fogni. Azonban az ebből az évből megmaradt töredék e tekintetben is hasznos támpontot jelent. Eszerint bért is fizettek kongóval: „Gulyas Janost fogadtunk [...] adtunk neki 3 tizen negy penzest, item 4 tall[ér], item 2 kongo gar[as].” A juhok és tehének vásárlását rögzítő feljegyzések között a garas és a máriás garas megjelölés is gyakori, de tucatjával találunk kongó garassal történő kifizetésre is teljesen egyértelmű feljegyzést is. Pl.: „Hemz[ő] István adott egy fekete süret tall[ér] 4, kongo gar[as] Solvimus.” „Kalla Janostul vöttünk 7 juhot, egyik par 10 mar[íás garas], az többi 11 kongo gar[as].”²

A példák további sorával lehetne még bizonyítani, hogy Kecskeméten már évekkel a libertas veretése és forgalomba kerülése előtt használták a kongó, illetve a kongó garas elnevezést. Itt tehát a rézpénz elterjedése előtti kb. fél évtizedben kongón szükségeszerűen mást értettek, mint ami ezen elnevezéshez a közvélemény tudatában kapcsolódik.

A fenti tények megállapítása a tekintélyes számú előfordulás révén nem jelenthet gondot. Ezen túl azonban több jogos kérdés merül fel. Minek köszönhető, hogy a 17. század végén Kecskeméten egy újabb népi eredetű pénznév tűnt fel? Melyik verete alkalmazták ezt? Milyen értéket képviselt? Kecskeméten a szabadságharc alatt a libertasra alkalmazták-e ezt a jelzót vagy egy már korábban is forgalomban levő pénzféleségre? Változott-e értékük e függetlenségi harc során? Az inflálódás azonos arányú volt-e, vagy számottevő eltérés tapasztalható e téren is?

Ahhoz, hogy az itt felvetett kérdéssorozatra kielégítő választ tudjunk adni, kisebb kitérőt kell tennünk.

Kecskeméten 1622 és 1711 között a helyi feljegyzésekben a forgalomban levő különféle aranyveretek megjelölése 15, a tallérveretek jelölésére 17 és az egyéb értékpénz megkülönböztetésére 2 elnevezést használtak. Ezen túl 7 féle garasról, 4 féle polturáról, 6 féle török révén forgalomba kerülő pénzről, ugyancsak 6 féle egyéb külföldi pénzről, 4 féle kisebb értékű aprópénzről történik említés írott forrásainkban. A szabadságharc rézből készült pénzére újabb négy elnevezést használtak. E számszerű felsorolásban is zavart keltő sokféleséget még a hatféle számítási pénz tetézte. Kecskeméten tehát e félévszázad alatt kb. hetven pénznév, illetve közel annyi pénzféleség tűnt fel.³

Tekintettel az alföldi városok évszázadok óta jelentős árutermelésére és több környező országot is érintő pénzforgalmára, ezen eseményekben gazdag időszakban, mikor ráadásul az itt élőkkel szemben a különféle irányból történő készpénzbeli követelések erősen megnöttek, és miközben a korábbi árualap jelentősen lecsökkent, mind a lakosság, mind a hivatalos szervek és személyek nagyon gondosan-pontosan megkülönböztették egymástól az eredetüket, értéküket és finomságukat tekintve még csekély mértékben is eltérő vereteket is.⁴ Ehhez járult még az a tény, hogy a hódoltság idején, ha

számítási tallér és 4 garas (= 192 000 dénár) csak akkor lehet egyenlő 1600 rénes forinttal, ha annak értéke 120 dénár.

¹Formális talléron közismerten a ténylegesen vert ezüst tallért értették. Ennek értéke a 17–18. század fordulóján nemegyszer változott. A török kiűzése után vidékünkön általánosan használták a számítási tallért, mely tehát érme formájában nem volt forgalomban. Magyar Nyelv Értelmező Szótára 5. köt. 1253.

³Bővebben: *Iványosi-Szabó Tibor: Pénzforgalom Kecskeméten 1662- 1711. Századok*, 1980. 1. szám, 79–80.

⁴Mindenképpen figyelemre méltó jelenség, hogy Kecskeméten a tallér és a császár tallér, valamint az osztrák és a körmöci dukát között évtizedeken át nemigen tettek különbséget, de a

szoros volt is a gazdasági és politikai kapcsolat a nyugati országrésszel, a hivatalos elnevezések, formák itt nem voltak egyöntetűen kötelezőek. Közismert, hogy itt a közigazgatás nyelve is magyar, és a latin inkább csak a szakkifejezésekben tűnik fel. Ezen túl a latint csak akkor használták, ha a nemesi megyével vagy a földesurakkal leveleztek, de még nekik is igen gyakran írtak magyarul. Ennek és a város sajátos politikai és gazdasági körülményeinek volt köszönhető, hogy a nyugati országrésszben elterjedt kifejezések itt nemegyszer más értelmezést nyertek. Forinton a 18. század derekáiig magyar forintot értettek, és következetesen jelölték, ha a rénes, vagy német forintra gondoltak.

Kétségtelennek látszik, hogy a kongó, illetve garas elnevezés az 1690-es évek pénzreformjai nyomán kialakult bizonytalanság hatására jött létre, és terjedt el e vidéken. Addig a 15 krajcárost, mely a hódoltság idején többszöri értékváltozáson ment át, a török kiűzése után 10 poltura értékben fogadták el.¹⁵ 1693-ban azonban a 15 krajcárost azonos színűüst súllyal 18 krajcár értékűre növelték. Mivel e rendelet elhibázottnak minősült, mert jelentős inflációt idézett elő, 1695-ben oly módon igyekeztek e hibát jóvá tenni, hogy a 18 krajcárost 17 krajcár értékre csökkentették, de még mindig az egykori 15 krajcáros ezüst súlyában.¹⁶ Ez lett később a közkedvelt máriás garas.¹⁷ A máriás garas elnevezéssel Kecskeméten 1694-től találkozunk, de időnként még előfordul, hogy 34 pénzes garasként történik róla említés.¹⁸ Értékében azonban később bizonyos ingadozást tapasztalhatunk. 1699-ben az egyik előző évi bevételről történő elszámoláshoz az alábbi megjegyzést fűzték: „És mivel akkor az m[áriás] garas csak 30 d[énárban] járt, azért hatával olvasták egy tallérba, most pedig 34 den[árban] jár, azért annak az aukcioja teszen 58 tall. gar. 1, den. 18.”¹⁹ Tehát átmenetileg a máriás garas és a 15

kilencvenes években lebonyolított pénzreformok hatására nemcsak ezeket, hanem a legkülönbébb veretek fajtáját még az adóajstromban is jelölték az adó lerovása során.

¹⁵ A poltura Magyarország területén legjobban elterjedt lengyel pénz. Fél garassal, azaz másfél krajcárral volt egyenlő. Nevét is innen kapta: pol = fél; twory = más. A 17. század végén azonban nemcsak a lengyel veretek terjedtek el nálunk. Az 1674-es instrukció a nagybányai pénzverde számára elrendelte a poltura verését, hogy a váltópénz hiányát valamelyest ellensúlyozzák, *Bodor I.*: Magyarország aprópénzei a XVII. század második felében. Numizmatikai Közlöny, 1974. 12. old. L. még *Huszár Lajos*: i. m.

¹⁶ *Kupa Mihály*: Pénzrendszereink áttekintése 1526 óta. Az Érem, 1968. II. 14. *Huszár Lajos* hívta fel figyelmünket arra, hogy a 15 krajcáros értékét kétszer változtatták. Először 1693. március 21-én 17 krajcárra, majd 1693. augusztus 28-án 18 krajcárra és végül 1695. szeptember 17-én megint 17 krajcára. A változások oka mindegyik esetben a tallér értékváltozása volt.

¹⁷ *Kőhegyi Mihály-Nagy Ádám*: Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából. Cumania III. Kecskemét, 1975. 114.

¹⁸ „Attanak gondviselő úr kezében harmits négy pénzes garasul nyolcvan negy tallérokat . . .” 1504. Kecskemét Város Tanácsának iratai, Végrendeletek (Később: 1504. V.); Nagy András testamenuma, 1694.

¹⁹ 1510. sz. k. 62. Ezen év gyakorlata és ennek nyomán a mellékelt és hasonló megfogalmazások idézhették elő, hogy *Hornyik János*, Kecskemét kiváló történetírója, dokumentálva a városnak 1703–1704 fordulóján a kurucok számára történt kifizetések és szolgáltatások nagyságát, a pontosabb érzékeltetés érdekében az alábbiakat rögzítette: „A számadásban előforduló pénznemek szerint egy máriás garasba 30 dénárt, egy forintba négy garast, egy tallérba 6 garast és egy aranyba 4 forintot számítván . . .” (Kecskemét város története oklevéltárral. I–IV. 1860–1866. Kecskemét IV. köt. 93. E felsoroláshoz az alábbi kiegészítéseket kell fűznünk: a máriás garas értékét csak átmentileg szorították le 30 dénára, 1703 táján következetesen 34 dénárban fogták el azt Kecskeméten is.

A rénes forint, e számítási pénz jelentett négy (30 dénáros) garast. Ezt az értelmező jelzőt azért kell kitennünk, mivel Kecskeméten ekkor még forinton magyar forintot értettek, mely 100 dénárral volt egyenlő. A korabeliek is mindig jelezték, ha rénes forintban számoltak. A szabadságharc idején Kecskeméten csaknem kivétel nélkül magyar forinttal számoltak. A pontosság kedvéért meg kell még jegyeznünk, hogy a számítási tallér jelentett 180 dénár értéket. A vert tallért, az érmét, vagy kortársak megfogalmazásával „formális tallér”-t 240 dénár értékben fogadták el.

Az arany, pontosabban az aranyforint 1703-ban 480, 1705-ben pedig már 510 dénár értékben forgott. Tehát a szabadságharc első éveiben négy rénes forintot ért.

krajcános garas forgalmi értéke azonos lett. A korábban és a későbbiekben is értékesebb krajcárveretet érthetően mind a nép, mind a hivatalnokok egyértelműen megkülönböztették egymástól. Így történhetett, hogy a kisebb ezüsttartalommal rendelkező, 30 dénár értékű garas *kongó* megkülönböztető jelzót kapott a máriással szemben. Tekintettel arra, hogy a 34 dénár értékű 17 krajcáros nevéhez, melyet a helyi hagyomány szerint szintén garasnak tekintettek, mindig hozzátették az érmén jól látható Mária-kép hatására a *máriás* jelzót, az újabb értékváltozás után a 30 dénár értékű garas esetében a külön jelzőre már nem is volt feltétlen szükség. Így a kongó garas és a garas, melyet egyaránt következetesen 30 dénárra értékelték, a feljegyzésekben felváltva szerepel több éven át.

Már az eddigi néhány idézet alapján is felfigyelhettünk arra, hogy a szabadságharc előtt csaknem következetesen *kongó garasról*, a függetlenségi háború alatt viszont csaknem kizárólag *kongóról* esik szó. Jogos kérdés lehet, e megkülönböztetés nem takar-e két pénzféleséget. A megnyugtató választ a máriás garassal kapcsolatos szóhasználat alakulása adhatja meg.

A különféle számadási lajstromokban 1700 körül a máriás mellé következetesen kirakták a garas szót is. Pl. a székbírák feljegyzésében: „Szekeres Jánosné 1 tehen, 8 1/2 tall[ér]; adtunk neki 5 mar[ias] gar[ast]”, „Baranyay embertül egj tehenet tall[ér] 8; item 2 mar[ias] gar[ast], adtam neki 5 mar[ias] gar[ast]. „Toth Ferenctül egj tehenet 9 tall[ér], 4 mar[ias] gar[as].”²⁰

A városi lajstromokban a kongó 1705-től lelhető fel. Ekkor viszont a számadásokban egyre gyakrabban marad el a máriás mellől is a garas szó: „minden edgy véget 8 mariassaval, az takaróját pedig 1 tallerjával”, „Barát Györgynek adójára 8 mar[ia]st defacaltván”, „hordajáért adtam 8 máriást”. A székbírák pedig lajstromaikban következetesen elhagyják a garas szót: „Palko Petere tall[ér] 3, mar[ia]s[at] 1.” „Nagy Jánose mar[ia]s 20.” Csauz Mihályné adott 11 máriást rovásra, el hordotta husul.” „Csordás Istvántul vettünk fel 6 máriást rovásra”, Szabó Istvánné adott ma[ri]ást] 5, dena[rt] 10 rovásra, elhorta.”²¹

Tehát azt tapasztaljuk, hogy néhány év elteltével, amikor már a máriás garas értéke és a 30 dénáros garas értéke állandósult, és egymástól jól elkülönült, mind szóban, mind írásban fokozatosan lekoptak a jelzők mellől a főnevek, és ezeket önállóan használták a fizetési eszközök jelölésére.

Ezek után azt kell megvizsgálnunk, hogy a szabadságharc alatt a libertásra alkalmazták-e Kecskeméten a kongó megjelölését vagy más pénzre.

Rákóczi már 1703 végén körlevélben értesítette a megyéket, hogy szükségessé válik a rézpénz verése, amelyet a háború fundusának nevezett. A megyék és a szabad királyi városok hozzájárulásával 1704 tavaszán jelent meg, névértékét és kényszerárfolyamát tekintve az ezüstpénzzel egyenértékű 1, 10 és 20 polturás alakban mintegy 500 ezer forint értékű rézpénz. Ezt a lakosság eleinte bizalommal fogadta, amihez hozzájárult az is, hogy szűkében voltak mindenféle vásárlóeszköznek.²²

Az új pénznek bár volt hivatalos neve, de nem lehetett rögzített pénzlába, mivel nem nemesfém-ből verték, és eleve átmeneti megoldásnak szánták. A libertas elnevezés a „Pro libertate” felirat nyomán terjedt el, de távolról sem volt általános, még kevésbé kizárólagos ezen elnevezés használata. A szabadságharc vezetőinek leveleiben viszonylag ritkán lelhető fel ez a kifejezés. Maga Rákóczi 1706-ban és 1707-ben legtöbbször rézpénzként emlegeti a libertast.²³ Egyik Bercsényihez írott levelében pedig, melyben a dunántúli hadak elszállásolásának költségeivel kapcsolatosan ad ki utasítást, így nyilatkozik: „vagy nulla per nulla vagy kongó per kongó.”²⁴ Bercsényi, aki személy szerint is érdekelt volt a rézpénz minél szélesebb körben való forgásában, és ezért elég gyakran foglalkozott a függetlenségi háború pénzével, az ónodi országgyűlés előtt sürgette a fejedelmet, hogy tegyenek

²⁰ 1510. Sz. sz. 1700.

²¹ 1508. A. 1705. 142., 137., 143. 1510. Sz. sz. 1705. 5. és 8. old. 1704. 4.

²² *Biloveszky József*: Adalékok a rézpénz és az adózás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában. Veszprém, Piarista főgimnázium értesítője, 1913–14. 10–13.

²³ Archivum Rákócziánium, I. osztály, I. köt. Budapest, 1873. Pl. 1706. augusztus 29-én Bertóti Ferenchez írott levele, 665., illetve az ugyancsak hozzá címzett 1706. szeptember 12-én kelt levele, 676. Rákóczi levele Eszterházy Antalhoz, 1707. okt. 14. I. osztály, II. köt. 112. illetve levele Pekrinek 1707. nov. 1. Uo. 124.

²⁴ Rákóczi Bercsényihez 1707. március 23-án írt levele. Uo. 60.

valamit, mert úgy járnak, mint Seneca a hidegteleléssel: „aut kongo nos deseret, aut nos kongonem.”²⁵ Majd 1707 novemberében írt levelében is „szegény kongó”-nak nevezi azt.²⁶

Kecskeméten a libertas már 1704-ben széles körben elterjedt. De a városi tisztségviselők rendszerint külön tartották nyilván a rézpénzben befolyt bevételeiket. Amennyiben a többi pénzféleséggel együtt, akkor minden egyes tételnél feltüntették annak eltérő jellegét. Ugyanezt mondhatjuk el a református egyház gondnokának feljegyzéseiről is. Mind a bevételek, mind a kiadások esetében pontosan rögzítették, hogy aranyat, ezüsttallért, különféle ezüst aprópénzt vagy a szabadságharc kényszerpénzét adták-e ki, illetve fogadták-e el.

Éppen ezen felsorolásokban tűnik fel 1704-ben első alkalommal a *kongó* elnevezés is: „Item Töser Györgynek karokat csinálásért és sövény fonasaert adtam 9 congott. Item Mester Pálnak karokat csinolasært adtam Libertast 3.”²⁷ E feljegyzésekben is, miként a fenti példa jelzi, következetesen megkülönböztetik az eltérő jellegű pénzeket. A két feljegyzés egymást követő sorban található. Ha a pénznem megnevezése mégis változott, nyilvánvalóan másféle pénzről volt szó. A sok lehetséges példa közül csak néhány újabbat sorolunk fel: „Varga István u[ram] adott 7 magyar forintokat rovásra, négy feir három veres, elhordta husul mind. Demeter Gergyel u[ram] adott ma[riás] garast] 9, kon[gót] 18 rovásra, el hordta husul.”²⁸ „Egy szegeny rabet, Kovács György u[ram] szolgálja felul, tal[= 25, vagy to tal[lér] feir penz.”²⁹

Tehát a ránk maradt feljegyzésekben következetesen megkülönböztetik a kevésbé értékes kényszerpénzt az értékálló ezüsttől. Forrásainkban az alábbi megfogalmazásokkal találkozunk: „Egy santa lotull tall. 3., den 30 vörös penz.”, „Hasznocskája lett veres pénz tall. 4, gar. 3.”, „33 kő sóért réz pénzben tall. 174.”, „in cuprea vero pecuniá”, „meddig böcsi vala az réz monetának”, „Veres réz pénz introitusa”, „adós volt Bujákinétől öt Libertassal”, „adtam 100 tall. vörös libertas penzül”.³⁰ (A kiemelések az eredeti szövegben nem szerepelnek.)

Érvelésünk helyességét alátámasztja az alábbi megfigyelésünk is, miként láttuk, a libertas nevéhez is gyakran hozzáillesztik a vörös jelzőt. A kongóhoz azonban egyetlen alkalommal sem mellékeltek hasonló kitétel. Pedig éppen itt Kecskeméten lett volna igazán indokolt, hogy ez esetben minden félreértés elkerülése érdekében jelezzék, nem a régi 300 dénáros értékkel rendelkező kongóról van szó, melyet még egy-két évvel korábban is gyakran rögzítettek, tehát rá jól emlékeztek, hanem a függetlenségi harc pénzéről. A sok tucat alkalommal feltűnő, kongóról történő feljegyzés között alig találunk esetet, amikor értelmező jelzőt illesztettek utána: „Szabó Istvánné rovas igazítása: huszon ket taller, kongo 3, polturas.” „Az Körösztés uram rovásra az kit vittek, tizen 3 taller. Item taller, 8 kongo 2, polturaz.” „Kiss István [. . .] igazítás kongo 3, poltur.”³¹

Ez az értelmezés nyilvánvalóan a kongó (garas)-nál lényegesen gyakrabban fellelhető máriás garassal szembeni megkülönböztetést szolgálta, mely közismerten nem poltura, hanem krajcár veret volt.

²⁵ Biloveszky: i. m. 10.

²⁶ Archivum Rákócziánium, Budapest, 1876. V. köt. 491.

²⁷ A kecskeméti Református Egyház Könyvtára és Levéltára, (Később R. E.) a gondnok naplói (Később: g. n.) 1704. Sajnos, a gondnoki napló nincs paginálva, így pontosabb jelölést nem tudunk megadni.

²⁸ 1510. Sz. sz. 1705. 44.

²⁹ Uo. 5.

³⁰ R. E. gn. 1704., 1510. Sz. sz. 1707. 20. uo. 1706. 32., Pest megyei Levéltár, Nagykovács város levéltára, Zárt levéltár, a váci egyházmegye aktái, 1706. jún. 8. sz. n.; Károlyiak levelei, 3/1. 1707. november 9.; 1508. A 1709. 102. a római katolikusokkal kapcsolatos iratok II/3/13; R. E. gn. 1706.

³¹ Uo., 38. és a 49. A székbírák lajstromait írásban kevésbé gyakorlott kezek vezették. Nem egyformán kezdetleges ugyan kézírás, de valamelyest is kulturáltabb személyiségre utaló kézvonást szinte egyáltalán nem találhatunk, hisz gyakorlatilag a mészárosok vezették ezeket. Így a központozás szinte következetesen hiányzik. Az érthetőség kedvéért a szövegek bővebb ismeretében a központozást értelemszerűen elvégeztük. A gyakorlatlanságnak tudható be az is, hogy a megfogalmazás is olykor bizonytalan. A kongót még az alábbi formában írták: congo, kogo, konko, cogo, kon, con, ko, illetve co. Az utóbbiak rövidítések.

Érdeemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a kongó csaknem mindig viszonylag kis összegben tűnik fel, általában 1–5 kongóval való fizetést, illetve adósságot rögzítenek a székbírói lajstromok.³² Ez azzal magyarázható, hogy nagyobb tételek alkalmával átszámolták azt 180 dénár, így hat kongóval azonos értékű számítási pénzre, és azt külön nem jelölték, hogy kongó garasból állították össze, miként a máriás garas esetében sem. A gyakran fellelhető „fehér pénz” megfogalmazás ugyanis utal arra, hogy apróbb ezüst pénzekből összeállított tallérokra gondoltak. Valahányszor pedig „veres pénzből” vagy libertas pénzből állították össze a számítási tallérokat, ezt következetesen feltüntették: „Második uttyokban el viven ismet Bano István és Borbély Gergely uraimék Selymeczre 1000 tallért veres pénzt”, „Bode János uramnak in paratis rezpenzül attam 1500 tall.”³³ „Kongó tallér” kitételre viszont egyetlen alkalommal sem lertünk.

Ugyancsak idekiváncozik annak említése is, hogy a fehér (feir) pénz, a veres pénz, a libertas stb. introitusáról és exitusáról több esetben készíttettek feljegyzést, de a kongó külön nyilvántartásával egyetlen esetben sem találkozunk, pedig a kongó csaknem annyiszor fordul elő mint a rézpénzre vonatkozó különféle megjelölés összesen!

Hadd fogalmazzunk meg még egy újabb megfigyelést. A 17. század legvégén is akkor jelent meg a kongó garas elnevezés, amikor a máriás garas árfolyamának ingadozása miatt a kétféle garas egyértelmű megkülönböztetésére szükség volt. Amikor a két garas árfolyama állandósult, a kongó jelző használata fokozatosan csökkent. Ennek használta Kecskeméten ismét akkor vált indokolttá, amikor a 10 polturás értékűnek jelzett és szánt libertas elterjedt. Ezúttal a 30 dénáros, azaz 10 poltura értékű garas és a liberta közötti pontos különbségtételre volt szükség, és így elvnedett fel a korábban alkalmazott vagy talán a népi használatban teljesen meg sem szűnt jelző. Amikor pedig a szabadságharc második felében az ónodi határozat értelmében a libertas értékét devalválták, az összetévesztés veszélye megszűnt, a kongó használata is egyre ritkább lett a feljegyzésekben. Semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy az 1707-es székbírói számadáskönyvbe a bőr- és húsárúsítás nyilvántartásába beiktatták az alábbi szöveget: „Edigh veres penzen költ, melyből többet 17 száz tallernál 10 polturában; és ki kellett fizetni 4 polturában, melynek az változásban let kárát magára vállalta az becsületes város. De hala Istenek, aztis megh keresven ki fizettük.” Még kevésbé lehet véletlen, hogy a bejegyzés előtt folyamatosan vezetett feljegyzésben nem ritka a kongó jelölés, a bejegyzést követően rögzített több száz adás és vétel alkalmával pedig mindössze nyolc esetben találkoztunk veres pénzzel történő fizetéssel, és ennek alapján az sem lehet meglepő, hogy a kongó is csak háromszor tűnik fel, a bejegyzést közvetlenül követő néhány oldalon.³⁴ Figyelemre méltó az is, hogy a kongóval 1707 derekától, a devalválástól egyáltalán nem találkozunk írott emlékeinkben, miközben a rézpénzt és a libertast a városi számadásokban, a református egyház gondokának nyilvántartásaiban, a földesurakkal való levelezésben és a végrendeletekben egyaránt fellelhetjük egészen 1710-ig.

A korábban feltett kérdéseknek megfelelően ezek után a kongó és a rézpénz értékének a szabadságharc alatti változását kell egybevetnünk, majd a rendelkezésünkre álló adatok birtokában a következtetéseket levonnunk.

Előbb már láttuk, hogy a századfordulón Kecskeméten feltűnt kongó garas értéke következetesen 30 dénár volt.

1705-ből csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésünkre. Ezek felsorakoztatása hosszadalmas lenne, ezért mellőzük. Ezt annál inkább megtehetjük, mivel a két évvel későbbi adatok is minden kétséget kizáróan igazolják állításunkat.

A székbírák 1707-es felvásárlását és kifizetését rögzítő nyilvántartásban leljük az alábbi bejegyzéseket:

„Király Andrástul 1 kost, kon[gó] 10,
item egy tehenet tall[ér] 13,
Hust hordott tallér 8, ga[ras] 1,
fizettünk tall[ér] 6, ga[ras] 3.”³⁵

³² R. E. g. n. 1701, 1702.

³³ 1508. A 1705. 140. és az 144.

³⁴ 1510. Sz. sz. 1707. 43. és a következő oldalak.

³⁵ Uo. 28.

A kifizetett összeg nagyságát könnyen és minden kétséget kizáróan meghatározhatjuk. A húsként elhordott 8 számítási tallér 1440 dénárt, az egy garas 30 dénárt jelentett. A készpénzben kifizetett 6 számítási tallér 1080 dénárt, a 3 garas 90 dénárt ért. Tehát Király András a szakbírói feljegyzés szerint 2640 dénár értéket kapott. Az ennek fejében adott tehén 13 számítási tallért ért. Ez 2340 dénárnak felelt meg. Így a kapott és adott összeg közötti különbség 300 dénár, mely összeget az egy kosért járó 10 kongó fejében számoltak el. Tehát egy kongót 30 dénárral tartottak egyenértékűnek.

„Kalla Jánostul 1 iuhot tall[ér] 1, ga[ras] 3.
1 báránt kongo 7,
item 3 juhott tall[ér] 4, ga[ras] 3.
Hust hordott tallér 6,
fizettünk tall[ér] 1, ga[ras] 1, totum.”³⁶

E szerint Kalla János húsként kapott 6 számítási tallért, azaz 1080 dénárt; készpénzként 1 számítási tallért, azaz 180 dénárt és egy garast, azaz 30 dénárt. Tehát összesen: 1290 dénárt. Az eladott 5 juh ára 5 számítási tallér, azaz 900 dénár és 6 garas, azaz 180 dénár. Tehát összesen: 1080 dénár. Ezért az egy bárány árát képező 7 kongó 210 dénárt ért. Egy kongót itt is 30 dénár értékben számítottak.

„Monár Istvántul 2 juhott tall[ér] 3, kon[gó] 1;
fizettünk husul tall[ér] 2, ga[ras] 1,
penzul tall[ér] 1.”
„Kerek Mihánynétul 1 kost kong[gó] 9,
hust hordott ga[rast] 4,
penzul ga[ras] 5.”³⁷

E két utóbbi feljegyzés már semmi kétséget sem hagyhat afelől, hogy az egy kongót egy garasban, illetve a 9 kongót 9 garasban fogadták el, tehát a kongót mindkét esetben 30 dénára értékelték.

Így igazoltnak tekinthetjük, hogy a kongó éppen úgy 30 dénár forgalmi értékkel rendelkezett 1707-ig, mint a kongó garas a századfordulón. Tehát értékében inflálódás nem tapasztalható.

A rézpénzt, miként már jeleztük, 1, 10 és 20 polturás névértékben kezdték verni 1704 tavaszán, de már eredetileg is 8 db. 10 polturás ért 180 dénár értékű (számítási) tallért, a 20 polturásból pedig négy.³⁸

A tömeges veretés és a gazdasági élet törvényszerűségei miatt értéke hamarosan romlott annak ellenére, hogy a szabadságharc vezetői minden tőlük telhetőt megtettek a kényszerárfolyam fenntartása érdekében. Így 1705-ben már a görög kereskedők, ha Kecskeméten nagy ritkán elfogadták, minden máriás garasért 2–2 libertast kértek, tehát 30 helyett csak 17 dénára becsülték.³⁹ 1706. augusztus 17-i bejegyzés szerint az egyik tisztségviselő kölcsön vett „7 fejér tallérokot” . . . ”veres pénzül fizettem tallér 14.”⁴⁰ Az arány itt már 1 : 2. Ugyanaz év november 30-i feljegyzés szerint is: „veres pénzül kétannyi számlálván” tartották jogosnak a törlesztés módját.⁴¹

³⁶ Uo. 30.

³⁷ Uo. 24. és a 32. Szakirodalmunknak a kongóval kapcsolatos megállapításait e közlemény szerzője is maradéktalanul elfogadta a „Rézpénz forgalmának és értékváltozásának alakulása a Rákóczi-szabadságharc idején”. c. cikkének elkészítése során. (Numizmatikai Közöny 76–77. évf.)

A későbbi kutatásai alkalmával a 17–18. század fordulóján keletkezett iratokban talált adatok komoly kételyeket ébresztettek, és arra készítették, hogy a korábbi megfogalmazások és az újabb adatok között meglevő ellentmondásokat feloldja, az ott elkövetett pontatlanságokat ily módon korrigálja.

³⁸ *Biloveszky*: i. m. 13.

³⁹ 1508. A. 1705. 176.

⁴⁰ 1510. Sz. sz. 1706. 48.

⁴¹ Uo. 84.

Az adó lerovására ritkán fogadtak el rézpénzt, és ekkor is aránytalanul csekély értékben. „Körösztös Jánosnéét is, 2 tall. 1 gar. ezüst pénz helyett réz pénzt fogtam el 12 tall. Szentes Jánosnéét 1 tall. 1 gr. helyett fogtam el 7 tall. Csordás Miklósnak, mivel lovaszul a város lovai mellett való szolgálattyanak jutalmában veres pénzüi fizettünk, ezért ő is 1 tallérért, pénzbeli adójáért adott 5 tall., 1 gr.”⁴² Az értékarány ezen esetekben 1 : 5,5, 1 : 6, és 1 : 5,1. Ez alkalommal viszont csaknem egyértelmű a sajátos kényszerhelyzet, mivel az adószedők, akik csak kivételesen fogadták el, minden bizonnyal kedvezőtlenebbül értékelték a rézpénzt, mint az egyszerű adásvételek esetében. A rézpénz értékének ingatagságát jelzi, hogy 1707-ben a reformátusok gondnoka azt jegyzi fel: „Sándor Martonnak fizettem husz tallert 8 taller számban.” Az arány itt 1 : 2,5 höz.⁴³ Ez év elejéről származik egy tehát megvételét rögzítő újabb feljegyzésünk is, amely hasonló arányt mutat: „Egy szegény rabet Kovacs György u[fram] szolgálja felül, tal. 25 vagy 10 tal. feir penz.” Ez esetben sem lehetetlen, hogy kényszerhelyzet állott fenn.

1707 nyarán az onodi országgyűlésen elhatározott 60%-os devalváció gyors összeomlást eredményezett. A szabadságharc vezetői is legtöbbször kitértek az elől, hogy rézpénzben fogadjanak el bármilyen kifizetést. 1707 végén Kecskemét Károlyi Sándornak, új földesurának akart cenzust liberatssal fizetni. A főúr maga is megállapította, hogy „az onodi determinatio ezt diktálná. . .”, „de országszerte már mindenütt annyira nyaka szakatt, hogy nem többet de csak egy polturát sem költhetni el benne. . . magatok sem kívánhatjátok, s tudom is, hogy nem kívánjátok, másként is a meddig böcsi vala a réz monetanak”. 1708. szeptember 11-i levelében pedig így nyilatkozik a város megismételt kérésére: „Az rézpénzt acceptálom-é? . . azon legyetek, hogy jó pénzül minél hamarabb fizessétek a cenzust.”⁴⁴

A rézpénz értéke 1709-re valóban a mélypontra zuhant. Csak a réz értékében tudta a város hasznosítani: „1,5 szalonnát vettem 17 oka libertason” . . . „Huszon 4 oka vaját vettem 21 oka libertason”, „már most becsi el veszvén, mint pusztá rezet kellett erogálnom 57 okaban, minden okaban ment 160 libertas.”⁴⁵

Tehát a forgalmi értéket illetően is erősen eltért egymástól a kongó és a libertas Kecskeméten. Az eltérés nagysága a rézpénz devalválódásával arányosan nőtt.

Összegezőként az alábbiakat állíthatjuk meg:

A kongó, e népi elnevezés Kecskeméten már a libertas forgalomba kerülése előtt fél évtizeddel, a 17. század végén feltűnt mind a városi tisztségviselők, mind a reformátusok gondnokának feljegyzéseiben, így minden bizonnyal széles körben használták e hangutánzó szót pénz meghatározására.

A kongó elnevezést ekkor Kecskeméten egy 30 dénár értékű ezüstpénzt megjelölésére alkalmazták, melynek ezüsttartalma kisebb volt, mint a népszerűvé vált máriás garasé.

A kongó garas a tízpolturás verettel lehetett azonos,

A Rákóczi-szabadságharc idején Kecskeméten a kényszerpénz jelölésére a kongó elnevezést nem használták.

A kongón ekkor is 10 poltura értékű ezüstpénzt értettek.

A Kecskeméten megfigyelhető eset arra int, hogy vidékenként tisztázni kell, az egyes népi elnevezéseket milyen pénzre alkalmazták.

A Rákóczi vezetett függetlenségi háború kényszerpénzének, a libertasnak a megnevezése sem térben, sem időben nem volt azonos és következetes. Ezért értékváltozásának, forgalmának és gazdasági szerepének vizsgálatakor erre figyelemmel kell lenni.

⁴² 1508. A. 1706. 83

⁴³ R. E. g. n. 1707.

⁴⁴ 1504. Földesúri szolgáltatások iratai. Károlyiak levelei 3/1. és 3/3. Károlyi Sándor 1705-től kapta meg Rákóczitól jutalmul minden második évben azt a 800 ezüst tallér összegű cenzust, melyet Kecskemét város a Koháriaknak volt köteles fizetni. *Hornyik János*: i. m. IV. 344.

⁴⁵ 1508. A. 1709. 102., ill. 1510. Sz. sz. 1709. 3. és a 31. Az oka török mértékegység, súlya 1,281 kg. Révai nagy lexikona 14. köt. 659.